

Проф. Д-р Зорица САЛТИРОВСКА
Институт за безбедност, одбрана и мир
Филозофски факултет – УКИМ

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО ВОЈНИТЕ НЕКОГАШ И ДЕНЕС

Анстракт:

Културното наследство има огромно значење за секоја држава и нејзиниот народ, Тоа е основата на националната припадност, патриотизмот и националната гордост, основен извор на индивидуалниот и групниот идентитет и универзален облик на одржување на врските со минатото, сегашноста и иднината. Создавајќи вредни дела во минатото и денес, секој народ се афирмирал во пошироката заедница на народи и држави, што значи дека културното наследство на секој народ е дел од светското културно наследство. Поради тоа, неговата заштита е од големо значење не само за државата на која и припаѓа, туку и на целата меѓународна заедница.

Предмет на овој труд е анализата на состојбата со културното наследство во некогашните и денешните современи воени конфликти и во пост-конфликтните периоди, загриженоста и третманот на прашањето на неговата заштита од страна на меѓународната заедница, како и конкретните чекори во таа насока. Целта е, при тоа, да се утврди дали и во која мерка постојат разлики во однос на последиците по културното наследство од деструктивните и криминални активности во воените дејствија некогаш и денес и кои се реалните ситуации кои предизвикуваат најголема загриженост за опстанокот на културното наследство на глобално ниво.

Клучни зборови: културно наследство, војна, современи вооружени конфликти.

Вовед

Во сите конфликтни и пост - конфликтни периоди низ историјата , културното наследство било уништувано, ограбувано и шверцувано. Вооружените конфликти се деструктивна појава, како поради уништувачката моќ на средствата кои се користат за да се постигнат целите, така и поради хаосот кој го создаваат и во кој надлежните државни органи за негова заштита не се во можност да ја извршуваат оваа функција. Во вооружените конфликти се уништува се што човекот успеал да создаде и сочува низ вековите и неповратно се губи културното и историското богатство на народите кој војуваат и на целото човештво. Загрозувањето на културното наследство во вооружените конфликти е, не само интензивно, туку и долготрајно бидејќи и по завршувањето на воените дејствија хаосот продолжува до повторно враќање на функционалноста на државата и институциите кои треба да се грижат за културното наследство. Од сите катастрофи кои може да ги предизвика човекот, вооружените конфликти се најголема закана за интегритетот за културното наследство. Дури и по донесувањето на бројните меѓународни документи чија цел е да се заштити, уништувањето, оштетувањето, ограбувањето и разнесувањето на културното наследство не престана. Свеста и разбирањето дека истото треба да се почитува и заштити обострано, за жал сè уште не се присутни и страните во конфликтот не ги почитуваат правно – нормативните документи за негова заштита.

1.Војните некогаш и развојот на современото војување

Основен услов за водење војна е постоењето на воена организација, сила која е вооружена, опремена, обучена и психички подготвена да употребува средства за водење борба со друга таква сила. Зависно од општествено – економските и техничко – технолошките карактеристики на општеството, таа се менувала, а промените биле условени од развојот на воената техника и технологијата за произведување на материјални добра. Значи, постоењето на воена организација е поврзано и условено од постоењето на средства за војување (оружје) и луѓе кои ќе ги употребуваат нанесувајќи загуби на спротивната страна. Така, недостатокот на посебна воена техника во бескласното општество создал состојба во која немало можности за постоење на посебни организирани групи кои би учествувале во војните. Всушност, војната се сметала за функција на секој поединечен воин, што е речиси исто како да се каже дека не е функција на никого посебно. Одлуката за војна била спонтана, членовите на племињата се собирале на некое вообичаено место и со себе го земале оружјето кое го користеле за лов. Војната траела неколку часа, а создадената сила за нејзино водење била мала, нестабилна, непостојана, со слаба дисциплина и без посебно организиран тренинг (Creveld,1991 : 99).

Со поделбата на општеството на класи, настанува државата и нејзината нова институција – армијата. Сепак, дури и понапредните општества од тој период немале постојани сили подготвени за војна. Армија, како директна специјализирана организација одделена од луѓето, не постоела се до крајот на вториот век п.н.е. Со

поставувањето на темелите на феудалниот систем (9 век) армиите почнале да го опфаќаат целото слободно население кои на повикот за војна доаѓале вооружени со секакви оружја кои случајно ги поседувале. Во средновековниот период создадените армии биле непостојани и недисциплинирани, главно несоодветно опремени и обучени, приспособени штитоносци и слуги. Со нив раководеле витези облечени во оклопи и без посебен кодекс на однесување. Промените започнале дури по 1350 година, а до 1550 година најмоќните монархии веќе имале јадро на постојана армија иако поголемиот дел од трупите сè уште биле составени од платеници ангажирани на одредено време (Creveld, 1991: 53-57).

За појавата и развојот на современите армии може да се зборува дури по завршувањето на средновековниот период, кога некои европски држави почнале да развиваат стандардизирани облици на воена организација, базирани главно на постојана војска. Современото војување се карактеризира со добро организирани држави, технолошки прогрес во развојот на средствата за војување и промена на начинот на изведување на воените дејства. Притоа, современоста и современата војна значат многу повеќе од технолошки прогрес и војни водени со софистицирано и масовно произведено оружје. Растечката сила на државата, брзиот технолошки напредок, растот на населението и неговото масовно учество во вооружените сили за време на конфликти, секако се белег на современата ера во која војувањето доби нова, современа димензија (Baylis, 2007: 40).

Во 19 и раниот 20 век на сцена биле масовни регрутирани армии вооружени со масовно произведени оружја со голема убиствена и разурнувачка моќ. Поддржани од логистиката можеле долго да се одржуваат на далечни фронтови. Самата форма на војна имала за цел целосно да го порази непријателот, при што и населението и инфраструктурата на спротивната држава станале потенцијална цел. Ова била еволуција кон тотална војна која својот врв го достигнала во Втората светска војна. Целокупноста на војувањето може да се согледа преку видот на оружјето со кое се војува, применетите тактики и стратегии, вклученоста на државните ресурси, што сè може да биде легитмина цел на напад и колку социјалните и културните притисоци може да дејствуваат на неограниченото војување. Така, ако во Првата светска војна, бомбардирањето на населените места и цивилите биле спорадично, во Втората светска војна тоа станало дел од оперативно стратегиските дејства. Градовите биле намерно напаѓани со цел да се скрши волјата на непријателот и да се поткопа неговата можност за воено дејствување (Baylis, 2007: 58).

Во периодот на Студената војна, нуклеарното оружје суштински го променило сознанието за реалните можности и катастрофалните последици од употребата на таквото оружје, со што конфликтите од овој период носат белег на ограничено, а не на тотално војување. Тоа е период на т.н. конфликти со „низок интензитет“, настануваат во понеразвиените делови од светот, ретко се вклучуваат регуларни армии од двете страни, но се далеку покрвави од претходните војни. Судирите со низок интензитет се проследени со многу притисоци, со тероризам и побуни, поради што се многу комплицирани, контрадикторни, нејасни и валкани.

Периодот по Студената војна е обележан со голем број вооружени конфликти кои се исклучително брутални, пропратени со организирано насилство во многу форми од страна на недржавни актери, т.е. борбени групи, најчесто неформални или приватни. Ова вклучува герила- армии, криминални банди, странски платеници, кланови, нерегуларни сили, паравоени групи, терористички групи и слично. Ако современите војни беа инспирирани од националните интереси, овие постмодерни војни се инспирирани од политичкиот идентитет, може да избувнат со цел етничко чистење или религиозно инспирирана „света војна“, но и за контрола на вредни ресурси. Тоа вклучува грабежи и кражби, земање заложници и барање откуп, уцени, шверцување дрога и оружје, перење пари и други произведени уникатни политичко- културни форми на организирано насилство, дури и кога природата на војната останува иста (Baylis, 2007:63). Во обидот да дојдат до економски ресурси за потребите на нивната борба, овие недржавни ентитети направија разликата помеѓу војната и криминалот да се замагли. За нив сè може да биде легитимна цел на напад и ги кршат сите легални и морални правила на војување. Деструктивното и разорно дејство на оружјата кои се користат во овие конфликти ги враќа општествата за 20- 30 години назад во својот севкупен развој.

Според определени научни сознанија современата типична војна е граѓанската војна која продуцира нови криминални банди кои го користат безбедносниот вакуум и беззаконие за да ограбуваат, силуваат, убиваат... Исто така, во воената теорија сè поприсутни се предвидувањата дека идните војни ќе се водат за материјални ресурси, но не се исклучува можноста и за војна помеѓу богатите и сиромашните (меѓуцивилизационски војни). Фигурираат и некои нови називи на војни како: популациска, еколошка, инфраструктурна, асиметрична, војна на сиви области, информатичка, сајбер или постмодерна војна. Револуцијата на воените односи придонесе за подобра комуникација, подобро процесирање на податоците, повеќе стелт вооружени системи и појава на повеќе оружја за прецизно наведување. Но, современото оружје кое е доволно моќно да ја уништи спротивставената страна сепак, не е доволно прецизно да ги издвои легитимните од нелегитимните цели за напад. Во услови на интензивни непријателства, војната се претвара во борба за егзистенција. Колку се поголеми жртвите и штетите, толку е поголема потребата тие да се оправдаат пред очите на јавноста, а резултатот на крајот е претварање на војната во борба за живот.

2. Загрозување на културното наследство во современите вооружени конфликти

Во историјата на војните среќаваме најбрутални форми на загрозување на културното наследство. Меѓу нив, според зачестеноста и последиците посебно се издвојуваат: разурнувањата и оштетувањата од непосредното влијание на борбените дејства и кражбите и ограбувањата на културните добра.

2.1 Разурнувања и оштетувања на културното наследство во вооружените конфликти

Развојот на технологијата овозможи и развој и осовременување на средствата за војување, ја зголеми нивната разурнувачка моќ и прецизност, а со тоа се зголеми и степенот на загрозеност на културното наследство од разурнување и уништување. Намерно или ненамерно, употребата на воени средства предизвикува масовни разурнувања од кои не се поштедени ниту културно- историските објекти и споменици кои постоеле со векови низ историјата и кои не настрадале во некои претходни војни или природни непогоди. Тоа не значи дека во некое далечно минато тие не страдале во војните, но степенот на развиеност на средствата за војување не овозможувал тие да бидат уништени како во современите воени конфликти. Покрај тоа, кај сите поголеми цивилизации постоеле напишани правила за војување кои подразбирале и поштеда на културните добра и нивно обновување во случај да бидат разрушени. Секако, тоа не се правело поради свеста и грижата за туѓото културно наследство, туку пред сè поради верски и политички причини. Иако историјата изобилува со примери на уништување, палење и разурнување на културното наследство бидејќи тоа се сметало за нормална појава која му прилега на освојувачот, има и многу примери дека освојувачите ги обновувале разурнатите храмови, а граделе и нови градови.

Техничко- технолошкиот развој овозможи појава на нови средства за војување со неспоредливо поголема убиствена и разурнувачка моќ. Тоа значи дека и штетите нанесени на културното наследство во современите конфликти се неспоредливо посериозни и поголеми. За жал, и покрај постоењето на низа меѓународни механизми кои треба да овозможат заштита на културното наследство, во секој нов конфликт разурнувањата и уништувањата се сè поголеми и поалармантни. Доволно е да се погледне статистиката од последните воени конфликти за да се види дека во нив се уништени многу културно- историски објекти кои со векови наназад опстоиле на тие територии. Во Србија и Хрватска на пример, за само седум месеци во 1991 година културното наследство претрпе поголеми загуби од загубите во земјотресот во 1979 година и од загубите во текот на Втората светска војна. Во тие седум месеци целосно беа уништени 351 сакрални објекти, 425 беа тешко оштетени, а 573 беа делумно уштетени. Беше гранатиран дури и Дубровник (2000 гранати), иако беше на листата на светско културно и природно наследство на УНЕСКО. Во вооружените судири во Босна и Херцеговина беа оштетени околу 2000 објекти со историска вредност, меѓу кои и мостот на Неретва кој беше прогласен за светско културно наследство. Дури и бомбардирањето на Србија од страна на НАТО резултираше со значајни штети врз културното наследство (разурнати беа 18 цркви и манастири и голем број други културно историски објекти) (Аслимоски, 2000:110).

Во Сирија, една од најстарите цивилизации и дом на шест локации на светско наследство на УНЕСКО, музеи и други локалитети стари 5000 години, од 2011 до 2018 година беа нанесени сериозни штети кои УНЕСКО ги класифицираше како хуманитарна катастрофа. До 2014 година беа погодени од војната сите локалитети на светско наследство, а до крајот на војната штетите од воените дејствија беа ненадоместливи. Алепо, бисерот на древната цивилизација беше речиси целосно руиниран, а уништени беа и старите градови Дамаск и Босра, дворецот Крак де Шевалие кој датира од Крстоносните војни, старата тврдина Калат Салах Ел- Дин,

монументалните урнатини во оазата Палмира, големи делови од стариот град Хама, големи делови од Холмс, џамијата Ак- Херак, големата џамија Ал- Киасар, средновековните објекти во Алепо и уште многу други значајни историски, културни, верски и стари локалитети и градови. Поради огромните штети од воените дејствија, сите се најдоа на мапата на интерес на УНЕСКО (<https://www.dw.com.mk>).

Во Украина, според првата прелиминарна листа на УНЕСКО од април 2022 година, по Руската инвазија оштетени биле 29 религиозни локалитети, 16 историски згради, 4 музеи и 4 споменици. До јули 2023 година вкупниот број на оштетени културни локалитети пораснал на 274, од кои 117 се верски локалитети, а до ноември 2024 година бројот на оштетени и уништени локалитети пораснал на 2109 од кои 368 се споменици на културното наследство (<https://mk.voanews.com>).

Во војната во Газа, голем број на историски градби уште на почетокот на воените дејствија беа срамнети со земја или оштетени. Во октомври 2024 година, Канцеларијата за медиуми на владата на Газа, соопшти дека 611 џамии и 3 цркви се целосно уништени, 214 џамии се делумно оштетени, а уништени се и 206 археолошки и други локалитети со културно наследство (<https://www.radiomof.mk>).

Карактеристично за современите вооружени конфликти е особено уништувањето на клучните симболички артефакти на спротивставената страна. Ова стана вообичаен несакан ефект од војувањето, бидејќи напаѓачките сили често уништуваат споменици од културно значење заради т.н. чистење на земјата од нејзиниот културен идентитет. Според еден од истражувачите на културна безбедност Ерик Немец, во последните години терористичките групи започнале да го користат овој вид културно чистење или „културен геноцид“ за да го избришат колективното сеќавање на соборениот режим или нација, да го уништат културниот идентитет преку уништување на културното наследство и да демонстрираат надмоќност на новите владетели. На пример, исламистичките терористи во Сирија уништија артефакти на претходните немуслимански цивилизации за да ја демонстрираат примарноста на исламот. ИСИЛ систематски ги уништува сите неисламски богатства и споменици, а нивната контрола на некои од најпознатите археолошки локалитети може да резултира со искоренување на сите траги од ранохристијанските, грчките и римските цивилизации. Уништувањето на гигантските буди во долината Бамијан во Авганистан од страна на талибанците е, исто така, дел од нивната кампања за стекнување религиозна супремација.

2.2 Кражби и ограбувања на културното наследство во вооружени конфликти

Криминалните и военопрофитерски дејства се, исто така, редовна појава во услови на вооружен судир. При тоа, културното наследство е загрозувано поради организирано и свесно дејствување на страните во судирот, со цел да се присвои, ограби, разнесе и опустоши истото. Гледано низ историјата, ограбувањето на културното наследство, на одреден степен од општествениот развој, било сметано

како поведение кое му прилега на освојувачот и негово неприкосновено право. Особено било својствено за Римјаните кои во 146 година п.н.е. безмилосно го ограбиле грчкиот град Коринт, а по завземањето на Македонија, само Емилие Паулус однел во Рим 200 коли натоварени со склуптури и слики. Глусберг со право забележал дека Римјаните систематски ги пљачкале уметничките дела од антиката (Glusberg, 1983:53), а грчкиот историчар Полибиј, гледајќи ги римските пустошења, забележал дека градот не треба да им ја должи својата убавина на предметите кои се донесени, туку на уметноста која е дело на неговите граѓани (Tomak, 1996:4).

Во Втората светска војна ограбувањето и разнесувањето на културното наследство добило димензија на невидено злосторство врз сведоштвата за културните дострели од минатото. Од поранешниот Советски сојуз биле изнесени половина милион музејски експонати од страна на германските воени сили, додека пак Советските сили заплениле 20000 уметнички дела и многу други движни културни вредности од другите народи и цивилизации. Ограбувањето било најголемо во окупираните територии.

Во Македонија ограбувањето на културното наследство одсекогаш било неизбежна последица од воените дејствија, но организираниот грабеж е карактеристичен за 19 и 20 век како обид за духовно и историско обезличување на македонскиот народ, негирање на неговиот културно-историски и национален континуитет и идентитет, присвојување и лажно прикажување на нашето културно наследство како дел од бугарската, српската или грчката култура и историја (Аслимоски, 2000:53). Посебно е трагична сторијата на македонското книжевно наследство кое е разграбано и уништено во конфликтните периоди во 19 и почетокот на 20 век, па од создадените околу 150000 словенски ракописи (според Џинот) сочувани се само околу 450 старопечатени книги (Георгиевски, 1998).

Во поновите воени случувања, ограбувањето на културното наследство во кризните региони доби и еден нов лик обликуван од целите на ограбувачите. Ограбеното културно наследство им овозможува на сторителите да се здобијат со профит од продажбата на артефактите, со што се поддржуваат нивните напори за регрутирање и зајакнување на оперативниот капацитет. Во исто време тоа им помага да остварат и друга цел, а тоа е искоренување на културната разновидност на териториите под нивна контрола. Секако, тоа значи дека во исто време грозоморно се кршат и основните човекови права и слободи. Регионите на политички пресврт во Латинска Америка, Средниот Исток и Југоисточна Азија станаа првични локации за меѓународниот илегален пазар и трговија на културната уметност и артефакти. Покрај тоа, зголемувањето на вооружените конфликти како во Рогот на Африка и исламскиот МАГРЕБ, во комбинација со растечкиот интерес за африканските племенски уметности, ги поттикнуа терористичките групи да навлезат во трговијата во тие региони. Нелегалната трговија со антиквитети е една од најбрзо растечките и најпривлечни активности, бидејќи предметите често (поради воените дејства) се лесни за пристап, високата побарувачка на пазарот ја прави нивната продажба профитабилна, а регулацијата и откривањето се екстремно тешки поради хаосот во тие кризни региони (нецелосообразни регулативи и

нефункционирање на институциите одговорни за контрола и спречување на илегалната трговија). Во овие региони, поради долгите периоди на вооружени конфликти, политичката нестабилност и корупцијата, ограбувачите лесно ги вршат кражбите на незаштитените археолошки локалитети, со мали шанси да бидат откриени. Во кражбите често е вклучено и самото население кое, осиромашено од долгите и повторувачки вооружени конфликти, гледа можност да дојде до парични средства.

Артефактите и антиквитетите се конечни, повеќе не можат да се произведат за да се задоволи побарувачката, поради што со нивната продажба се остваруваат екстремно високи приходи. Според Министерството за правда на САД, трговијата со антиквитети се наоѓа веднаш по трговијата со лекови и оружје според остварениот профит. Според УНЕСКО, годишниот профит од трговијата со антиквитети е близу 6 милијарди долари.

Денес, темата за трговијата со антиквитети добива сè поголемо значење во меѓународната безбедност, бидејќи високата побарувачка за религиозни, етнички и културни артефакти многу го привлече интересот на терористичките групи. Тие ги користат постоечките канали за шверц на дрога, а профитот од украдените антиквитети го користат за финансирање на терористичките операции, за поддршка на регрути и купување на оружје. Од друга страна пак, со отстранување на културното наследство како национално богатство, тие вршат културно чистење за да го поткопаат моралот и националниот идентитет на локалното население. Ваквата погодност за терористите е значи во поврзаноста на три клучни фактори: зголемена побарувачка, политички или воен конфликт и присуство на криминални мрежи во областа. На пример, Ал Каеда предизвикува локални безбедносни кризи за да ги продлабочи врските со криминалните мрежи во дадената област. Безбедносната криза и воените дејствија ѝ овозможуваат лесно да дојде до вредните артефакти, со чија продажба преку криминалните мрежи обезбедува средства за регрутација на нови терористи и радикализација на тероризмот. Периодите на вооружен конфликт, политички бунт или терористички активности, значително ја зголемуваат веројатноста дека криминалните и терористичките групи ќе се насочат кон културните богатства. Политичкото или вооруженото насилство и силното криминално присуство многу го олеснуваат целиот процес. Само во 2003 година, Ал Каеда ограбила 10000-15000 асирски артефакти од националниот музеј во Ирак и од повеќе археолошки наоѓалишта. Во Сирија, УНЕСКО детектирало кражби од најмалку 6 музеи за време на воените дејства со ИСИС. Уништувањето и ограбувањето на културното наследство во Сирија УНЕСКО го детектирало како воено злосторство. Состојбата не е ништо подобра ниту со африканските антиквитети чиј годишен профит се зголемил од 1 милион долари во 2001 година на повеќе од 15 милиони долари во 2009 година. Артефактите на Демократска Република Конго, Габон и Бенин се на врвот на листата, а многу е веројатно дека побарувачката ќе се прошири и во соседните држави (како Либерија, Гвинеја, Брегот на Слоновата Коска и Камерун) во кои има терористичко присуство. Според археологот и експерт за истражувања на трговијата со културни артефакти Нил Броди, во последните години секојдневно се ограбуваат нигериските културни локалитети чии артефакти се многу вредни и речиси половината од нив се на

листата на африкански меѓународни културни добра. Растечките врски на Боко Харам со други терористички групи, сугерираат дека оваа терористичка група веќе има пристап до канали за трговија со антиквитети, што значи дека е можно проширување на трговијата и во другите блиски држави со богата културна историја, вклучително и Мароко, Мали и Гана. Исто така, политичката и воена нестабилност и криза во Сомалија, порозните граници и несигурното крајбрежје, условија воспоставување на добро развиена мрежа на трговија со луѓе, дрога и културни богатства, а постои и документирана врска на терористичката група Ал-Шабааб со мрежите за трговија со антиквитети во овој регион.

3. Клучни активности, иницијативи и тенденции за заштита на културното наследство во современите вооружени конфликти

Со заштитата на културното наследство се занимаваат повеќе меѓународни и регионални владини и невладини институции кои за таа цел донеле бројни конвенции, протоколи и препораки за принципите кои треба да се почитуваат и мерките кои треба да се превземаат во оваа област. Во контекст на предметот на овој труд, посебно се значајни УНЕСКО и Вториот протокол на Хашката конвенција од 1954 година донесен во 1999 година. Протоколот е резултат на свеста за неопходност од подобрување на заштитата на културното наследство во вооружените конфликти, пред сè, со давањето на правна основа за воспоставување на поефикасен механизам за заштита. Двете основни начела, чувањето и почитувањето на културното наследство во услови на вооружен конфликт, се основните постулати до кои треба да се придржуваат страните во судирот, иако чувањето се однесува на подготвителните мерки кои треба да се преземаат уште за време на мир од страна на сите држави. За да се обезбеди непрекорна примена на Протоколот, државите потписнички треба да ги имплементираат неговите одредби во своите национални законодавства и практично да ги применуваат и почитуваат во услови на вооружен конфликт. Сепак, сведоци сме дека тоа речиси и да не се случува. Каде е тогаш пропустот?

Според чл.6 од Вториот протокол, почитувањето на културното наследство (кое е клучно за неговата заштита во вооружени конфликти) се состои од:

- Воздржување од употреба на културните добра и нивната најблиска околина за воени потреби, и
- Воздржување од непријателски акти вперени кон културните добра.

Овие облици на воздржување се издигнати на ранг на правни правила, со правно дејство на забрани, за веднаш потоа да се даде можност за отстапување од ова правило поради „неопходна“ или поради „неизбежна“ воена потреба. „Неопходната воена потреба“, која не е ниту доволно прецизирана и дозволува послободно толкување на самиот поим, дозволува непријателски дејства против културните добра под општа заштита доколку тие се користат за воени потреби или доколку не постои друго практично решение за здобивање воена предност. „Неизбежната воена потреба“ дозволува употреба на воена сила против културни добра под специјална заштита без оглед на тоа дали се користат или не за воени потреби, а ако со нападот ќе добие воена предност. И покрај тоа

што и во двата случаја пропишани се услови под кои некое културно добро може да биде цел на напад, факт е дека воената предност е причина за прекршувањето на начелото за почитување на културните добра без тие да бидат претворени во воени објекти (Втор протокол на Хашката конвенција, 1999).

Во чл.15 став 1 од Протоколот, наведени се ситуациите кога прекршувањата на Протоколот претставуваат сериозни повреди при што и самиот поим подразбира повеќе облици на воени злосторства против културните добра. Бидејќи Вториот протокол им дава правен квалитет, т.е. тие се забрануваат и претставуваат меѓународни злосторства, пропишана е кривична одговорност за директните или индиректните сторители на кои им се суди таму каде што ќе бидат фатени. Но државите кои не се членки на Протоколот (ниту нивните граѓани) не подлежат на кривична одговорност и немаат обврска да ги екстрадираат сторителите, освен ако доброволно го прифаќаат и почитуваат Протоколот. Државите-членки пак, не го почитуваат и применуваат до крај кога се во вооружен конфликт, т.е. го применуваат само во мера која што не го загрозува нивниот повисок интерес идентификуван како воена потреба. Меѓународната заедница тоа не може да го обезбеди и гарантира, а како што покажува анализата на загрозувањето на културното наследство во најновите вооружени конфликти, не може ниту да го санкционира. Националните законодавства, независно од ратификацијата на Протоколот и другите документи кои се однесуваат на заштитата на културното наследство, треба да се преточат во практики кои ќе обезбедат воздржување од било каква злоупотреба, уништување или оштетување на културните добра во вооружени конфликти или нивно користење за воени потреби. Најновите воени случувања покажаа дека таквите практики не постојат кај страните во судирот. УНЕСКО констатираше дека, на пример во Сирија, уништувањето на културното наследство од страна на ИСИС е намерно, тенденциозно, декларативно и континуирано. Генерално, за ИСИС овие објекти и сè што е во нив идолопоклонички, па тие станаа мета на вооружени напади. Анализата покажа дека ситуацијата со културното наследство не е подобра ниту во Украина (и покрај тоа што Русија е потписничка на Протоколот), ниту во Газа или некој друг вооружен конфликт. А кои се реакциите на меѓународната заедница и институциите надлежни за заштита на културното наследство? За жал, реакциите се сведуваат на предупредувања и повици за спас на културните добра без конкретни осуди и мерки да се стави крај на катастрофалните уништувања. Дискусиите за прашањата поврзани со културното наследство во вооружените конфликти никогаш не биле приоритетни, а не беа ниту во последните воени случувања. Првите предупредувања за важноста на ова прашање дојдоа од страна на УНЕСКО во 2013 година, а во врска со конфликтот во Сирија. Тогашната генерална секретарка Ирина Бокова констатираше дека уништувањето на културното наследство треба да се третира како дел од хуманитарна криза, а тоа не се однесува само на Сирија, туку на целата меѓународна заедница. Воедно, таа испрати апел до инволвираните страни во воените дејства за прифаќање на Протоколот и почитување на неговите одредби за да се заштити културното наследство од целосно

уништување, а основа и кампања со цел да создаде глобално движење за заштита и зачувување на културното наследство во областите каде има присуство на екстремисти кои безмилосно го уништуваат и изнесуваат културното наследство. Во Украина, по Руската инвазија, УНЕСКО покажа загриженост за културното наследство на Украина и на 8-ми март 2022 година објави извештај во кој се наведени напорите за негова заштита, фокусирани главно на проценка на ситуацијата со културното наследство, соработка со Син штит околу обележување на заштитените културни места и објекти (со цел да се избегне намерна или случајна штета), како и анализа на сателитските снимки заради утврдување на приоритетни локации за заштита (<https://mk.voanews.com>).

Иако наизглед не е многу сторено, сепак детектирањето на проблемот со уништувањето и изнесувањето на културното наследство во вооружените конфликти, како и потенцирањето на неговата важност, е од огромно значење и чекор понатаму во подигањето на свеста за потребата да се заштити културното наследство. Промените во пристапот кон овој проблем се случуваат постепено во текот на воените дејствија, со секоја иницијатива на УНЕСКО и другите меѓународни и регионални организации. Показател за тоа е евидентното зголемување на глобалниот напор и тенденции за изнаоѓање на решенија на проблемот. За таа цел формирана е Меѓународна алијанса за заштита на културното наследство во воени зони предводена од Франција и Обединетите Арапски Емирати која уште во самиот старт собрала 75,5 милиони американски долари, а како реакција на проценката дека од црниот пазар на културно наследство се добиени 150 милиони американски долари, Советот на Европа донесе Конвенција со која се забранува трговијата со антиквитети. Сето ова, на глобален план, претставува голем исчекор во односот кон културното наследство во услови на негова загрозеност во вооружените конфликти.

Заклучок

Основни форми на загрозување на културното наследство во вооружените конфликти се разурнувањата и ограбувањата на културните добра. Употребата на современите средства за војување предизвикува масовни разурнувања од кои не се поштедени ниту културните добра, а штетите кои им се нанесуваат се неспоредливо посериозни и поголеми во секој нов конфликт. Карактеристика на современите вооружени конфликти е уништувањето на културното наследство заради чистење на земјата од нејзиниот културен идентитет и демонстрирање на надмоќност на новите владетели. Но и ограбувањето на културното наследство во денешните вооружени конфликти доби нов лик обликуван од целите на ограбувачите, а тоа е остварување профит заради поголеми можности за нови регрутирања на борци и зајакнување на оперативниот капацитет, како и културно чистење. Тоа е овозможено поради поврзаноста на три клучни фактори: зголемена побарувачка, постоење на политички или воен конфликт и присуство на криминални мрежи во областа.

Со Вториот протокол на Хашката конвенција од 1954 година (1999 година) заштитата на културното наследство во вооружени конфликти е значително подобрена иако има сериозни недостатоци во поглед на отстапувањето од начелото за почитување на културните добра, гонењето на сторителите на воени злосторства кон културното наследство и враќањето на незаконски одземените културни добра во вооружените конфликти. Сепак, иницијативите на УНЕСКО и другите меѓународни и регионални организации во насока на решавање на проблемот со заштитата на културното наследство во вооружените конфликти, укажуваат на напредокот кој е направен во поглед на зголемувањето на свесноста за потребата да се заштити културното наследство. проблемот не е во донесувањето на правилата, туку пре сè во нивното почитување и примена за време на вооружените конфликти, а за тоа е потребна свесност и нејзино практично манифестирање од сите страни во конфликтот, војничка и општа култура и одговорно однесување на државите кон обврските кои ги превзеле од меѓународните договори.

Користена литература

- 1.Аслимоски,Пере,(2000): Општествена заштита на културното наследство, Охрид.
- 2.Baylis John, Wirtz James, Colin S. Gray and Cohen Eliot,(2007): Strategy in the Contemporary World, Second Edition, Oxford University Press.
- 3.Георгиевски, Михајло,(1998): Судбината на словенските ракописи од Македонија, Ракописно наследство на Македонија, Скопје.
- 4.Glusberg, Jorge,(1983): Hladni I vruci muzeji, Muzeologija, Zagreb.
- 5.Creveld, Martin Van,(1991): The transformation of War, Free Press, a division of Simon and Schuster.
- 6.Lubin, A. and Saleem, A.,(2019), Remote sensing-baset mapping of the destruction to Alepo during the Syrian Civil War between 2011 and 2017, Applied Geography 108, 30-38.
7. Салтировска, Зорица,(2019): Заштита на културното наследство, Филозофски факултет, Скопје.
- 8.Салтировска, Зорица,(2016): Технолошкиот прогрес и безбедноста на луѓето, Филозофски факултет, Скопје.
- 9.Tomak, Jiri,(1996): The protection of cultural property in the event of armed conflict, UNESCO.
- 10.Цветаноски, Нове,(1998): Како е ограбувано и каде е однесено македонското културно наследство, Нова Македонија, Скопје.

11.Втор протокол на Хашката конвенција од 1954 година, 26 март 1999 година.

-<https://mk.voanews.com> (Пристапено на 19.09.2025)

-<https://www.radiomof.mk>(Пристапено на 19.09.2025)

-<https://www.dw.com.mk/културното-богатство-на-сирија-во-опасност-од-воените-уништувања/a-17069615> (Пристапено на 4.06.2019)

-<https://news.artnet.com/art-world/isis-cultural-heritage-sites-destroyed-950060>
(Пристапено на 30.05.2019)